

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΕΤΗΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Κ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΓΑΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΟΚΙΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑΣ

«...Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός».

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ «Πρὸς Γαλάτας» κεφ. Β'.

«Δὲν ὑπάρχει παρά ἓνα ἀληθινὰ σοβαρὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα: Τὸ πρόβλημα τῆς αὐτοκτονίας».

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ «Ὁ Μῦθος τοῦ Σισύφου». (σ. 15)

Α' ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ θάνατος στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου.— Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικώτερα θέματα ποὺ διατρέχουν ὁλόκληρη τὴν πνευματικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἐγγέλου, εἶναι ὁ θάνατος. Ἡ ὀριστικὴ, ἡ ἀμετάκλητη θνητότητα τοῦ Ἀνθρώπου. Δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν Ἐγγελο καμιὰ κανενὸς εἶδους ἐπιβίωση, κανένα κανενὸς εἶδους «ὑπερπέραν», καμιὰ ἄλλη ζωὴ ἔξω ἀπ' αὐτὴν ἐδῶ κάτω στὴ σφαῖρα αὐτὴν τῆ γῆϊνη. Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψη—καὶ ὀχιμόνον ἀπ' αὐτὴν—τὸ πνεῦμα τοῦ Ἐγγέλου εἶναι τὸ τυπικὰ ἀντιχριστιανικὸ πνεῦμα. Ἡ ἀνάλυση τοῦ χωρίου τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Πνεύματος» τοῦ Ἐγγέλου ποὺ ἐπιχειρεῖται παρακάτω, δείχνει καθαρὰ τὸν πρωταρχικὸ ρόλο ποὺ παίζει στὴ φιλοσοφία αὐτὴ ὁ θάνατος. Σύμφωνα μὲ τὴν Ἐγγελιανὴ σκέψη, μὲ τὴν ἀποδοχὴ τὴν ἐκούσια τοῦ κινδύνου τοῦ θανάτου μέσα σ' ἓναν Ἀγῶνα γιὰ καθαρὸ γόητρο, κάνει τὴν παρουσία τοῦ Ἀνθρώπου γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὸν φυσικὸ Κόσμο. Μὲ τὴν ἀποκάλυψη πάλι ποὺ κάνει ὁ Ἀνθρώπος τοῦ θανάτου μὲ τὸν λόγο του φτάνει τελικὰ στὴν ἀπόλυτη Γνώση ἢ τὴ Σοφία, τερματίζοντας ἔτσι τὴν Ἱστορία. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου ὁ Ἐγγελος, ἐπεξεργάζεται τὴν «ἐπιστήμη» του ἢ τὴν «ἀπόλυτη» φιλοσοφία ποὺ εἶναι ἡ μόνη ἰκανὴ νὰ λογοδοτήσῃ φιλοσοφικὰ γιὰ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως μέσα στὸν Κόσμο ἑνὸς ὄντος πεπερασμένου ποὺ ἔχει συνείδηση τοῦ πεπερασμένου του αὐτοῦ καὶ ποὺ καμιὰ φορὰ τὸ διαθέτει ὅπως θέλει. Ἐτσι ἀπόλυτη Ἐγγελιανὴ Γνώση καὶ ἐνσυνείδητη ἀποδοχὴ τοῦ θανάτου ὡς ἑνὸς πλήρους καὶ ὀριστικοῦ ἀφανισμοῦ δὲν εἶναι παρά ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα γιὰ τὸν Ἐγγελο. Τὸ λέει αὐτὸ ἀπερίφραστα σ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ χωρίο τοῦ προλόγου τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Πνεύματος»

ποὺ τὸ παραθέτουμε σὲ μιὰ ὀσο τὸ δυνατὸ ἀκριβέστερη μετάφραση: «Ἡ ἐνέργεια (Iätigkeit) τοῦ χωρισμοῦ (scheiden) εἶναι ἡ δύναμη καὶ ἡ ἐργασία τῆς νοήσεως (verstandens), δηλαδὴ τῆς δυνάμεως (macht) ποὺ εἶναι ἄξια καταπλήξεως (verwundersamstens) καὶ ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὅλες ἢ καλύτερα ἢ ἀπόλυτη... Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ συμβεβηκὸς (Akzidentelle) ὡς τέτοιο χωρισμένο ἀπὸ τὴν περιοχὴ του (Umfange), ὅτι ἡ ἐνότητα ποὺ δὲν εἶναι ἀντικειμενικὰ πραγματικὴ παρά σὲ συνδυασμὸ μ' ἓνα ἄλλο, πετυχαίνει μιὰ ὑπαρξὴ ἐμπειρικὴ (Dasein) καὶ μιὰ ἐλευθερία μονωμένη (abgesonderte) εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς δυνάμεως τῆς θαυμαστῆς (un-geheure) τῆς Ἀρνήσεως. Εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς σκέψεως (Denkens), τοῦ καθαρῶ ἀφηρημένου Ἐγῶ (ich). Ὁ θάνατος, ἐάν θέλουμε ν' ἀποκαλέσουμε ἔτσι αὐτὴν τὴν μὴ πραγματικότητα (unwirklichkeit), εἶναι ὅτι ὑπάρχει πιὸ τρομαχτικὸ καὶ τὸ νὰ κρατηθεῖ ὁ θάνατος εἶναι ὅτι ἀπαιτεῖ τὴν πιὸ μεγάλη ἰσχύ. Ἡ ἀδύναμη ὁμορφιά μισεῖ τὴ νόηση γιὰτὶ ἡ νόηση ἀπαιτεῖ ἀπ' αὐτὴν τὸ κράτημα αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι αὐτὴ ἰκανὴ. Λοιπὸν, ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἡ ζωὴ ποὺ ἀνατριχιάζει μπροστὰ στὸν θάνατο ἄλλ' αὐτὴ ποὺ ὑποβαστάζει τὸν θάνατο καὶ συντηρεῖται (erhält) μέσα σ' αὐτόν. Τὸ Πνεῦμα δὲν πετυχαίνει τὴν ἀλήθεια του παρά ἂν βρεθεῖ τὸ ἴδιο μέσα στὴν ἀπόλυτη διάσχιση (zerrissenheit)... Τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ἡ θαυμαστὴ αὐτὴ δύναμη παρά ἐφ' ὅσον θεωρεῖ κατὰ πρόσωπο τὴν Ἀρνητικότητα (ins Angesichtshant) καὶ διατριβεί (verweilt) κοντὰ σ' αὐτὴν. Αὐτὴ ἡ παρατεταμένη διατριβὴ (verweillen) εἶναι ἡ μαγικὴ δύναμη ποὺ μετατοπίζει (umkehrt) τὸ Ἀρνητικὸ σὲ δεδομένο ὄν (sein). Αὐτὴ ἡ μαγικὴ δύναμη τοῦ Πνεύματος εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα μ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάσα-

με πάρα πάνω (σελ. 19) Ὑποκείμενο τὸ ὁποῖο δίνοντας στὸν ἑαυτό του μιὰ ὑπαρξη ἐμπειρική εἰδικά προσδιορισμένη καταργεῖ διαλεκτικά τὴν ἀφηρημένη ἀμεσότητα...»¹

Γιὰ νὰ νοιώσουμε τὸ κάπως αἰνιγματικό αὐτὸ χωρίο τοῦ Ἑγέλου, πρέπει νὰ χου-
με ὑπ' ὄψει μας τὰ ἐξῆς: Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς Σοφίας καὶ ἡ Σοφία εἶναι ἡ πληρότητα τῆς συνειδήσεως τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ποθώντας λοιπὸν τὴ Σοφία ὁ Ἑγελος, θέλει σὲ τελευταία ἀνάλυση νὰ πάρει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, τοῦ τί εἶναι καὶ τοῦ τί κάνει. Λοιπὸν, ἡ δραστηριότητά του εἶναι αὐτὴ τοῦ φιλοσόφου ἢ Σοφοῦ ποὺ ξεσκεπάζει μὲ τὸν λόγο του τὸ δὴν ποὺ εἶναι ὁ ἑαυτός του. Φιλοσοφώντας ὁ Ἑγελος ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ λογοδοτήσῃ γιὰ τὸν δικό του φιλοσοφικό λόγο. Παρατηρώντας, λοιπὸν, τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Ἑγελος διαπιστώνει ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα παθητικό δεδομένο ἀλλὰ γιὰ ἕνα ἀποτελεσμα μιᾶς «ἐνέργειας» ποὺ μπορεῖ ν' ἀποκληθεῖ μιὰ «ἐργασία» ποὺ ἀπαιτεῖ μιὰ πολὺ μεγάλη δύναμη. Τὴ δύναμη αὐτὴν μᾶς τὴν δίνει αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει ἐδῶ «Νόηση». Διαπιστώνει ἔτσι πὼς ἡ Νόηση εἶναι μιὰ «δύναμη» καὶ λέει πὼς αὐτὴ ἡ νόηση εἶναι ἡ «μεγαλύτερη ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες δυνάμεις» καὶ πὼς ἀληθινὰ εἶναι «ἄξια καταπλήξεως». Εἶναι φανερό πὼς ἐδῶ «Νόηση» σημαίνει ὅ,τι ὑπάρχει ἀληθινὰ καὶ εἰδικά ἀνθρώπινο μέσα στὸν Ἄνθρωπο γιατί εἶναι ἡ ἰδιότητα τοῦ λόγου (Rede) ποὺ τὸν διακρίνει ἀπὸ τὸ ζῶο καὶ τὸ πρᾶγμα. Τὸ ζήτημα ὁμῶς εἶναι νὰ ξέρουμε τί εἶναι ὁ λόγος αὐτός. Ὁ Ἑγελος μᾶς λέει πὼς ἡ Νόηση (= Ἄνθρωπος) εἶναι «μιὰ δύναμη ἀπόλυτη» ποὺ ἐκδηλώνεται μέσα καὶ διὰ τῆς «ἐνέργειας χωρισμοῦ» ἢ, καλύτερα, ὡς «πράξη τοῦ διαχωρίζειν» (Scheiden). Ἀλλὰ γιατί τὸ λέει αὐτό; Τὸ λέει γιατί ἡ ἐνέργεια τῆς Νοήσεως, δηλαδή ἡ Ἀνθρώπινη σκέψη εἶναι οὐσιαστικά διαλογική. Ὁ Ἄνθρωπος δὲν ἀποκαλύπτει στιγμιαία, σὰν μέσα σὲ μιὰ λάμψη, τὴν σύνολη πραγματικότητα. Δὲν συλλαμβάνει αὐτὴν τὴν συνολικότητα μέσα σὲ μιὰ λέξη-νόημα. Ἀποκαλύπτει ἕνα πρὸς ἕνα διὰ μέσου μεμονωμένων λέξεων ἢ λόγων (Reden) μερικῶν τὰ συστατικά στοιχεῖα τῆς σύνολης πραγματικότητας χωρίζοντάς τα ἀπ' αὐτὴν γιὰ νὰ μπορέσει νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀποκάλυψη καὶ αὐτὸ τὸ σύνολο τῶν λόγων του ἀπλωμένο μέσα στὸν χρόνο ἀποκαλύπτει τὴν ὅλη πραγματικότητα. Λοιπὸν, εἶναι γεγονός πὼς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα—ποὺ ἀποκαλύπτει ἕνα πρὸς ἕνα ὁ λόγος—εἶναι ἀχωριστὰ ἀπὸ τὸ ὅλο ποὺ τὸ συγκροτοῦν ὄντας δεμένα μεταξύ τους μὲ δεσμοὺς

χώρου καὶ χρόνου. Ὁ χωρισμός τους, λοιπὸν, εἶναι ἕνα «θαῦμα» καὶ ἡ δύναμη ποὺ τὸν πραγματοποιεῖ ἀξίζει νὰ ὀνομασθεῖ «ἀπόλυτη». Σὲ τελευταία δηλ. ἀνάλυση ἡ δύναμη αὐτὴ τῆς Νοήσεως ποὺ ἔχει ὑπ' ὄψει του ὁ Ἑγελος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ δύναμη ἀφαίρεσης ὡς ποὺ βρίσκεται μέσα στὸν Ἄνθρωπο. Ὅταν κανεὶς περιγράφει ἕνα ὁποιοδήποτε μεμονωμένο ἀντικείμενο κάνει ἀφαίρεση τοῦ ὑπολοίπου σύμπαντος. Μιλώντας γι' αὐτὸ τὸ «τραπέζι» ἢ γι' αὐτὸ τὸ «σκυλί» π. χ. μιλάμε σὰν νὰ εἶναι αὐτὰ μόνον στὸν κόσμο. Στὴν πραγματικότητα, λοιπὸν, τὸ σκυλί ἢ τὸ τραπέζι, ὡς πραγματικά, κατέχουν μέσα στὸν πραγματικό Κόσμο σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή χώρους καθορισμένους καὶ δὲν μποροῦν νὰ χωριστοῦν ἀπ' ὅ,τι συνέχεται μ' αὐτά. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὰ ἀπομονώνει μὲ τὴ σκέψη του μπορεῖ μέσα σ' αὐτὴν τὴν σκέψη νὰ τὰ συνδυάσῃ ὅπως θέλει. Μπορεῖ π. χ. νὰ βάλῃ τὸ σκυλί αὐτὸ κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ τραπέζι, ἔστω κι' ἂν στὴν πραγματικότητα χωρίζονται τὴ στιγμή αὐτὴ ἀπὸ χίλια χιλιόμετρα. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ δύναμη ποὺ ἔχει ἡ νόηση νὰ διαχωρίζει καὶ νὰ ξαναδένει τὰ πράγματα εἶναι ἀληθινὰ «ἀπόλυτη» τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἐξουδετερώσῃ. Κι' αὐτὴ ἡ δύναμη δὲν εἶναι καθόλου πλασματικὴ ἢ ἰδεατὴ γιατί διαχωρίζοντας καὶ ξανασυνδέοντας τὰ πράγματα μέσα στὴν σκέψη καὶ διὰ τῆς σκέψεως τῆς διαλογικῆς ὁ ἄνθρωπος μορφώνει τὰ σχέδιά του τὰ τεχνικά ποὺ σὰν πραγματοποιηθοῦν μὲ τὴν Ἔργασία ἀλλάζουν πραγματικά τὴν ὄψη τοῦ Κόσμου τοῦ φυσικοῦ δημιουργώντας ἕναν Κόσμο πολιτιστικό.

Κατὰ κάποιο γενικό τρόπο ὅταν κανεὶς δημιουργεῖ μιὰ λογικὴ σύλληψη (δηλ. ἕνα νόημα) μιᾶς ἐνότητος πραγματικῆς, π. χ. ἐνὸς τραπέζιου ἢ σκυλιοῦ—τὴν ἀποσπᾷ τὴν ἐνότητα αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἐδῶ καὶ τὸ τώρα. Ἡ λογικὴ σύλληψη (νόημα) ἐνὸς πράγματος εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ πρᾶγμα ἀπεσπασμένο ἀπὸ τὸ δεδομένο ἐδῶ καὶ τώρα. Ἐτσι ἡ λογικὴ σύλληψη «αὐτὸ τὸ σκυλί, δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο σκυλί στὸ ὁποῖο «ἀναφέρεται» παρὰ ἀπὸ τὸ ὅ,τι τὸ συγκεκριμένο σκυλί εἶναι ἐδῶ καὶ τώρα, ἐνῶ τὸ νόημά του—ἡ λογικὴ του σύλληψη—εἶναι παντοῦ καὶ πουθενά, πάντα καὶ ποτέ. Τὸ νὰ ἀποσπᾷται, λοιπὸν μιὰ ἐνότητα (τὸ τραπέζι ἢ τὸ σκυλί, π. χ.) ἀπὸ τὸ τώρα του καὶ τὸ ἐδῶ του, δηλ. ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὸν χώρο σημαίνει τὸ ν' ἀποσπᾷται ἀπὸ τὸ «ὕλικό» του ὑπόβαθρο προσδιορισμένο ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο χωρο-χρονικό δεδομένο κόσμο τοῦ ὁποῖου μέρος ἀποτελεῖ ἡ ἐνότητα αὐτὴ (δηλ. τὸ τραπέζι ἢ τὸ σκυλί, γιὰ νὰ κρατήσουμε τὸ παράδειγμά μας). Αὐτός ὁ χωρισμός τῆς «οὐσίας» ἀπὸ τὸ φυσικό της ὑπόβαθρο δὲν εἶναι ἕνα συμβεβηκός ποὺ

1. Βλ. Hegel, Phänomenologie des Geistes. Vorrede σελ. 29, ἔκδ. Hoffmeister (Leipzig, Meiner 1937).

ἔλαβε χώραν μέσα στή Φύση αὐθόρμητα ἀλλά πραγματικά εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς «ἐνέργειας» τῆς «Νοήσεως», μιᾶς «ἐργασίας» ποὺ ἀπαιτεῖ μιὰ «δύναμη» προικισμένη μὲ μιὰ «ἀπόλυτη ἰσχὺ».

Μποροῦμε λοιπὸν σωστά νὰ ποῦμε μὲ τὸν Ἑγελὸ πὼς αὐτὴ ἢ δύναμη εἶναι «ἄξια καταπλήξεως». Ὅτι δὲ εἶναι «θαυμαστό» σ' αὐτὴν τὴν δύναμη εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸς ὁ χωρισμὸς ποὺ πραγματώνει ἡ Νόηση. Πραγματικά ἡ δύναμη αὐτὴ χωρισμοῦ εἶναι «παρὰ φύσιν». Χωρὶς τὴν ἐπέμβαση τῆς Νοήσεως ἡ οὐσία «σκυλι» δὲν θὰ ὑπῆρχε παρὰ μέσα καὶ διὰ τῶν πραγματικῶν σκύλων. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸν σκύλο καὶ στήν οὐσία «σκύλος» εἶναι «φυσική», «ἄμεση». Ἀλλ' ὅταν χάρις στήν ἀπόλυτη δύναμη τῆς νοήσεως ἡ οὐσία γίνεται νόημα καὶ ἐνσαρκώνεται μέσα σὲ μιὰ λέξη, δὲν ὑπάρχει πιά φυσικὴ σχέση μεταξύ αὐτῆς καὶ τοῦ ὑποβάθρου της. Ὑπάρχει λοιπὸν ἄρνηση τοῦ δεδομένου ὅπως εἶναι δοσμένο μὲ τις σχέσεις του τις φυσικές, δηλ. δημιουργία (νοημάτων ἢ λέξεων ποὺ ἔχουν μιὰ ἔννοια ἐνσαρκωμένη). Μ' ἄλλα λόγια πράξης, ἐνέργεια ἢ ἐργασία. Ὁ Ἑγελὸς ἐρωτᾷ πὼς καὶ γιατί ὁ λόγος γίνεται πραγματικότητα—πρᾶγμα ποὺ δὲν εἶχαν κάνει οἱ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἑγελὸ φιλόσοφοι—δηλαδή πὼς καὶ γιατί καταλήγουμε νὰ ἐνσαρκώνουμε τὴν ἔννοια τοῦ ὄντος μέσα σ' ἓνα σύνολο λέξεων ποὺ αὐτὲς καθ' ἑαυτὲς τίποτα τὸ κοινὸ δὲν ἔχουν μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴν καὶ ποὺ δημιουργήθηκαν γι' αὐτὴν τὴν ἐνσάρκωση. Αὐτὴ λοιπὸν ἢ πραγματικότητα τοῦ λόγου εἶναι τὸ θαῦμα ποὺ θάπρεπε νὰ ἐξηγήσει ἢ φιλοσοφία. Ἀλλ' αὐτὸ τὸ θαῦμα τῆς ὑπάρξεως τοῦ λόγου γιὰ τὸ ὁποῖο χρεωστεῖ νὰ μιλήσει ἢ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα ἀπὸ τὸ θαῦμα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἄνθρώπου μέσα στὸν κόσμο. Καὶ πραγματικά σ' αὐτὸν μπορεῖ ν' ἀναφερθεῖ ἢ φράση τοῦ Ἑγέλου γιὰ τὸν λόγο: Γιατί ὁ Ἄνθρωπος εἶναι μιὰ ὄλότητα ποὺ δὲν εἶναι «ἀντικειμενικὰ πραγματικὴ παρὰ μόνο στὸν συσχετισμὸ της μ' ἄλλο πρᾶγμα». Δὲν εἶναι δηλαδή τίποτα χωρὶς τὸ ζῶο (= «ἄλλο πρᾶγμα») ποὺ τοῦ χρησιμεύει ὡς ὑπόβαθρο καὶ εἶναι καθαρὸ μηδὲν ἔξω ἀπὸ τὸν φυσικὸ Κόσμο. Κι' ἐν τούτοις χωρίζεται ἀπὸ τὸν Κόσμο αὐτὸν καὶ ἀντιτίθεται πρὸς αὐτόν.

Προικισμένος μὲ μιὰ «ἀπόλυτη δύναμη» ποὺ γίνεται σ' αὐτόν μιὰ «ἰσχὺς» ἄξια νὰ ἐκπλήξει, ὁ Ἄνθρωπος παράγει μέσα στήν «ἐνέργεια» ἓναν Κόσμο πραγματικὸν παρὰ φύσιν, τὸν τεχνικὸ ἢ κοινωνικὸ ἢ ἱστορικὸ Κόσμο. Ὁ Ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν εἶναι ἓνα ὄν δοσμένο: Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας μιᾶς ἀπόλυτης δυνάμεως. Εἶναι αὐτὴ ἢ ἴδια ἢ δύ-

ναμη. Εἶναι ἐνσαρκωμένη Ἀρνητικὸτητα. Μόνον παίρνοντας τὸν Ἄνθρωπο ὡς Ἀρνητικὸτητα τὸν νοιώθουμε στήν «θαυμαστὴ» εἰδοποιὸ τοῦ ὕψους. Ἐξηγήσε σ' ἄλλα μέρη τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Πνεύματος» ὁ Ἑγελὸς πὼς μὲ τὴν πράξη τοῦ ἀγῶνα (Kampf) ὁ Ἄνθρωπος «ἐκδηλώνεται» γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὸν Κόσμο τῶν φαινομένων. Ἡ Ἀρνητικὸτητα ἐξ ἄλλου παρμένη μεμονωμένα εἶναι καθαρὸ Μηδέν. Μόνο μέσα στὸ ὄν ποὺ τὸ μηδενίζει εἶναι νοητὴ. Εἶναι δηλαδή ἡ Ἀρνητικὸτητα τὸ πεπερασμένο τοῦ ὄντος, ἢ παρουσία της μέσα στὸ ὄν εἶναι διαρκὲς μέλλον ποὺ δὲν θὰ γίνεῖ ποτὲ παρὸν καὶ εἶναι ἀκόμη ἢ πράξη. Καὶ ἡ ὄλότητα ποὺ εἶναι Πράξη (= Ἄνθρωπος) μέσα στὸ εἶναι της «παρουσιάζεται» ὡς ἀμετάκλητα θνητὴ. Ἔτσι στὸ πάρα πάνω κείμενο ὁ Ἑγελὸς μπορεῖ ν' ἀποκαλέσει θάνατο τὴν μὴ πραγματικότητα ποὺ εἶναι ἢ Ἀρνητικὸτητα. Ἀλλ' ἂν ὁ Ἄνθρωπος εἶναι Πράξη καὶ ἂν ἢ πράξη εἶναι Ἀρνητικὸτητα παρουσιάζομένη ὡς Θάνατος, ὁ Ἄνθρωπος δὲν εἶναι στήν ἀνθρωπίνη του ὑπόσταση παρὰ ἓνας Θάνατος. Τὸ ὅτι οἱ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἑγελὸ φιλόσοφοι δὲν ἐτόνισαν τὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ἐκπλήσσει τὸν φιλόσοφό μας. Ξέρει ὁ Ἑγελὸς πὼς ὁ Θάνατος εἶναι «ὄ,τι πιὸ τρομαχτικὸ ὑπάρχει» καὶ πὼς ἢ ἀποδοχὴ τοῦ Θανάτου εἶναι «ὄ,τι ζητάει τὴν πιὸ μεγάλη δύναμη». Μᾶς λέει πὼς ἢ Νόηση ἀξιώνει τὴν ἀποδοχὴ αὐτὴ. Γιατί ἢ Νόηση μὲ τὸ λόγο της ξεσκεπάζει στὸ πραγματικὸ καὶ ξεσκεπάζεται καὶ ἢ ἴδια. Κι' ἀφοῦ γεννιέται ἀπὸ τὸ πεπερασμένο μόνο σκεπτόμενη τὸν θάνατο καὶ μιλώντας γι' αὐτόν εἶναι ἀληθινὰ ὄ,τι εἶναι: Λόγος μὲ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς καταγωγῆς του. Ἀλλ' ὁ Ἑγελὸς γνωρίζει ἐπίσης πὼς «ἢ ἀδύναμη ὁμορφιά» εἶναι ἀνίκανη ν' ἀνταποκριθεῖ στίς ἀξιώσεις τῆς Νοήσεως. Ὁ αἰσθητικὸς, μ' ἄλλα λόγια, ὁ ρωμαντικὸς, ὁ μυστικὸς, φεύγουν μπροστὰ στήν ἰδέα τοῦ θανάτου. Ἀλλ' «ἢ ζωὴ τοῦ πνεύματος», λέει ὁ Ἑγελὸς, δὲν εἶναι αὐτὴ «ποὺ ἀνατριχιάζει μπροστὰ στὸν θάνατο καὶ φυλάγεται ἀπὸ τὸν ἀφανισμὸ ἀλλ' αὐτὴ ποὺ ὑποβαστάζει τὸν θάνατο καὶ κρατιέται μέσα σ' αὐτόν». Ὁ Ἄνθρωπος παίρνει ἀληθινὰ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του παίρνοντας συνείδηση τοῦ πεπερασμένου του, δηλ. τοῦ Θανάτου του. Γιατί εἶναι πεπερασμένος καὶ θνητὸς.

Ἐξ ἄλλου τὸ Πνεῦμα δὲν «πετυχαίνει τὴν ἀλήθεια παρὰ μόνον ἂν βρεθεῖ τὸ ἴδιο μέσα στήν ἀπόλυτη διάσχιση». Γιατί; Γιατί, θὰ πρέπει νὰ ξαναποῦμε, τὸ Πνεῦμα, γιὰ τὸν Ἑγελὸ, εἶναι τὸ Πραγματικὸ ἀποκαλυπτόμενο ἀπὸ τὸν Λόγο. Λοιπὸν, ὁ Λόγος γεννιέται μέσα στὸν Ἄνθρωπο ποὺ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν Φύση ἢ ποὺ τὴν ἀρνεῖται μέσα στὸν Ἀγῶνα

(Kampf). Ἀπ' αὐτὴν τὴν διάσχιση (Zerrissenheit) τοῦ Πραγματικοῦ σὲ Ἄνθρωπο καὶ Φύση γεννιῶνται ὁ Λόγος καὶ ἡ Νόηση ποὺ ἀποκαλύπτουν τὸ Πραγματικὸ καὶ τὸ μεταμορφώνουν σὲ Πνεῦμα. Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση, αὐτὴ ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν Ἄνθρωπο καὶ τὸ δεδομένο πραγματικὸ ἐκδηλώνεται κατ' ἀρχὴν μὲ τὸν σφαιλερὸ χαρακτήρα ποὺ παίρνει ὁ ἀποκαλυπτικὸς ἀνθρώπινος λόγος ποὺ μόνον στὸ τέλος τῶν καιρῶν, στὸ τέρμα τῆς ἱστορίας συναντᾶ σὲ ἀκριβῆ ἀντιστοιχία μὲ τὸ Λόγο τοῦ Σοφοῦ τὴν πραγματικότητα.

Τότε τὸ Πνεῦμα «ξαναβρίσκει τὸν ἑαυτόν του» καὶ «πετυχαίνει τὴν ἀλήθεια του» ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἐπακριβέστατη ἀποκάλυψη τῆς πραγματικότητος.

Ὁ Θάνατος εἶναι ποὺ γεννᾷ, κατὰ τὸν Ἐγελος, τὸν Ἄνθρωπο μέσα στὴ Φύση κι' αὐτὸς ὁ Θάνατος τὸν χειραγωγεῖ ἕως τὸ τελικὸ του πεπρωμένο ποὺ εἶναι τὸ πεπρωμένο τοῦ Σοφοῦ ποὺ ἔχει πλήρη συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, δηλ. πλήρη συνείδηση τοῦ πεπερασμένου του. Ὁ Ἄνθρωπος δὲν φτάνει στὴν Σοφία ἢ στὴν πληρότητα τῆς συνειδήσεώς του ἐφ' ὅσον προσπαθεῖ, ὅπως οἱ ἀγοραῖοι ἄνθρωποι, ν' ἀγνοεῖ τὴν Ἀρνητικότητα ποὺ εἶναι ἡ βαθύτερη οὐσία τῆς ὑπάρξεώς του τῆς ἀνθρώπινης καὶ ποὺ ἐκδηλώνεται σ' αὐτὸν καὶ μὲ τὸν Ἀγῶνα καὶ μὲ τὴν Ἔργασια βέβαια ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν θάνατο ἢ τὸ ἀπόλυτα πεπερασμένο. Ὁ ἀγοραῖος ἄνθρωπος ἀποστρέφει ὅσο μπορεῖ γρηγορώτερα τὸ πρόσωπο ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ βιάζεται ν' ἀνεβεῖ στὴν ἐπιπολαιότητα τοῦ τετριμμένου καθημερινοῦ βίου²⁾. Ἀλλ' ἂν ὁ φιλόσοφος θέλει νὰ φτάσει στὴ Σοφία, χρεωστεῖ «νὰ παρατηρεῖ τὴν Ἀρνητικότητα κατὰ πρόσωπο καὶ νὰ διατρίβει κοντὰ της». Ὁ Ἐγελος μᾶς λέει πὼς εἶναι αὐτὴ ἡ «διατριβὴ» κοντὰ στὴν Ἀρνητικότητα ποὺ ἀποτελεῖ «τὴ μαγικὴ δύναμη ποὺ μετατοπίζει τὴν Ἀρνητικότητα σὲ δεδομένο ὄν». Ὑπαινίσσεται ὁ φιλόσοφος μὲ τὴ φράση του αὐτὸ ποὺ θεωρεῖ ὡς γέννηση τοῦ Ἀνθρώπου μέσα στὸν Κόσμο. Γιατὶ μέσα στὸν Ἀγῶνα ὅπου ἡ δύναμη τῆς ἀρνητικότητος ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἐκούσια ἀποδοχὴ τοῦ κινδύνου τῆς ζωῆς (ὁ Κύριος) ἢ μὲ τὴν ἀγωνία ποὺ ἐμπνέει ἡ συνειδητὴ παρουσία τοῦ Θανάτου (ὁ Δοῦλος), ὁ Ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸ ἀνθρώπινο εἶναι του, μεταμορφώνοντας ἔτσι «ὡς διὰ μαγείας» τὸ Μηδὲν ποὺ εἶναι καὶ ποὺ ἐκδηλώνεται σ' αὐτὸν καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ ὡς θάνατος, σὲ μιά ὑπαρξὴ ἀρνητικὴ, τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀγωνιστῆ καὶ τοῦ ἐργάτη δημιουργῶν τῆς ἱστορίας.

Αὐτὴ «ἡ μαγικὴ δύναμη», συνεχίζει ὁ

Ἐγελος, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λίγο πρὶν ἀποκάλεσε «Ὑποκείμενο» ἢ «Ἐγὼ-ἀφηρημένο» τῆς «Νοήσεως». Μ' ἄλλα λόγια, μᾶς λέει ὁ φιλόσοφος, πὼς ἡ σκέψη καὶ ὁ ἀποκαλυπτικὸς τοῦ Πραγματικοῦ λόγος γεννιῶνται ἀπὸ τὴν ἀποφάσκουσα Πράξη ποὺ πραγματώνει τὸ Μηδὲν μηδενίζοντας τὸ ὄν, τὸ δεδομένο ὄν τοῦ Ἀνθρώπου μέσα στὸν Ἀγῶνα, τὸ δεδομένο ὄν τῆς Φύσεως μέσα στὴν Ἔργασια. Δηλαδή αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινο ὄν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὴ ἡ Πράξη. Εἶναι ὁ θάνατος ποὺ ζεῖ μιά ἀνθρώπινη ζωὴ. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ ἀποσπάσματος ποὺ παραθέσαμε πάρα πάνω ἀπὸ τὸν Πρόλογο τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Πνεύματος» τοῦ Ἐγέλου. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τὴν μεταφυσικὴ τὸ χωρίο ποὺ ἐσχολιάσαμε θέλει νὰ πεῖ πὼς τὸ Πνεῦμα — δηλαδή τὸ ὄν ποὺ ἀποκαλύπτεται τὸ ἴδιο στὸν ἑαυτό του—δὲν εἶναι Θεός, ἀλλ' ὁ Ἄνθρωπος μέσα στὸν Κόσμο. Ὁ Ἄνθρωπος τείνει νὰ πάρει τέλεια συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ Κόσμου ἀλλὰ δὲν φτάνει τὴν τελειότητά του καὶ τὴν πληρότητά του παρὰ μέσα στὴ συνείδηση τοῦ θανάτου καὶ διὰ μέσου τῆς συνειδήσεως αὐτῆς. Πραγματικὰ ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ πετύχει τὴν «ἱκανοποίηση» (Befriedigung) παρὰ παίρνοντας συνείδηση τῆς ἱκανοποιήσεώς του, δηλ. τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ἱκανοποιημένου. Λοιπὸν, ἂν ὁ Ἄνθρωπος εἶναι οὐσιαστικὰ πεπερασμένος, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει πλήρη συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του παρὰ παίρνοντας συνείδηση τοῦ θανάτου του. Ὁ Σοφὸς βρίσκεται στὸ ἀπογεῖο τῆς ἱκανοποιήσεώς του παίρνοντας συνείδηση τῆς ἀμετάκλητης θνητότητάς του. Βέβαια ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου δὲν μεγαλώνει τὸ ἔϋ ζεῖν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν τὸν κάνει εὐτυχισμένο καὶ δὲν τοῦ φέρνει καμμιά χαρὰ. Ἀλλ' εἶναι ἡ μόνη ποὺ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει τὴν ὑπερηφάνειά του, νὰ τοῦ δώσει δηλαδή τὴν «ἱκανοποίηση» ποὺ ἔχει ὑπ' ὄψει τοῦ ὁ Ἐγελος. Ἡ ἐγγελιανὴ δηλ. ἱκανοποίησις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν πλήρη ἱκανοποίησις τοῦ ἀνθρώπινου πόθου γιὰ Ἀναγνώριση (Anerkennen), τοῦ πόθου τοῦ ἀνθρώπου νὰ δεῖ ὄλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ν' ἀποδίδουν μιά ἀπόλυτη ἀξία στὴν ἐλευθέρην ἱστορικὴν ἀτομικότητά του. Λοιπὸν, αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατό παρὰ ἂν εἶναι καὶ ἂν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του πὼς εἶναι θνητός, πεπερασμένος, δηλ. ἂν ὑπάρχει καὶ ἂν νιώθει τὸν ἑαυτό του πὼς ὑπάρχει μέσα σ' ἓνα σύμπαν χωρὶς ἐπέκεινα ἢ χωρὶς Θεοῦ ὅπου ὁ Ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ βεβαιώσει καὶ νὰ κάνει ἀναγνωρίσιμη στοὺς ἄλλους τὴν ἐλευθερία του, τὴν ἱστορικότητά του καὶ τὴν ἀτομικότητά του «μοναδικὴ στὸν κόσμος».

Ἀποφασιστικὸ, λοιπὸν ρόλο παίζει στὴ σκέψη τοῦ γιγάντιου αὐτοῦ πνεύματος ποὺ εἶναι ὁ Ἐγελος ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου.

Κ. Ι. ΔΕΔΟΠΟΥΛΟΣ

2. Ὁ Χάιντεγγερ στὶς ἡμέρες μας ξαναπῆρε τὸ θέμα αὐτό. Βλ. Heidegger: *Zeit und Zeit I: Das Man und das Gere e.*

